

Değer ve Buhranlar Üzerine Bir Not

(M. Desai'nin Marksist İktisat Teorisi'ni¹ Gözden Geçirirken)

Değer ve buhran teorileri Marksist İktisatın temelini oluşturduğu gibi, Marksist Teoriyi benzerlerinden ayrıcalıklı kılar. Meghnad Desai'nin Londra İktisat Okulu'nda verdiği derslerde kullanılmak üzere ders kitabı olarak yazdığı **Marksist İktisat Teorisi'nin** her iki teorik alana da ilginç katkıları vardır. Bildiğimiz kadarıyla yazar kitabının ikinci ve yeni bir baskısını hazırlamaktadır. Bu yeni baskı, İtoh tarafından kitabın dönüşüm sorunu ile ilgili bölümleri Japoncaya çevrilirken önerilmiş ve yazarca kabul edilmiş kimi düzeltmeleri de içermektedir.⁴ Yeni basımın Türkiye'deki okura ulaşması bir hayli süre gerektireceğinden, sözünü ettiğimiz düzeltmelerle birlikte, kısaca kitabın katkılarını ve katılmadığımız yanlarını sunmayı yararlı gördük.⁵

DEĞERLER VE ÜRETİM FİYATLARI

Marx'ın değer teorisi yalnızca bir fiyat teorisi değildir. Desai'nin de vurguladığı gibi bu teorinin amacı kapitalist toplumsal ilişkileri örten esrar perdesini kaldırmaktır. Marksist değer teorisi, kapitalistlerin artık emeği artık-değer biçiminde el koyuşlarının kavranmasından vazgeçilmezdir. Ancak bu bağlamda, işçilerin yasal «özgür» konumları ile birlikte içinde buldukları tarihi özgül sömür ilişkileri açıklığa kavuşabilir.

Dönüşüm tartışmaları içinde, Desai'nin değerlerle üretim fiyatları arasındaki teorik ilişkiyi ele alış tarzı, yukarıda kısaca özetlediğimiz türde bir değer teorisi anlayışından kaynaklanmaktadır. Desai, bir yandan Bortkiewicz ya da daha genelde Winternitz ve May tarafından çözüldüğü biçimiyle üretim fiyatlarıyla, metaların üretimi için gerekli emek-zaman arasındaki ilişkiyi kabullenir. Öte yandan da, Dönüşüm Sorunu'nu başka bir açıdan yaklaşımla, teorik boyutları «Görünmez Değer Alanı» ve «Görünen Fiyat Alanı» biçiminde bölerek eleştirir. «Görünmez Değer Alanı»nda, merkezi sorun emek miktarları bağlamında beliren tüm toplumsal ilişkilerdir; örneğin, «emek gücünün değeri karşısında artık-değer»in oluşturduğu ilişkiler. Fakat, çok sayıda sermayelerarası rekabetin gözlemlendiği ikinci alana —Görünen Fiyat Alanı— baktığımızda, tek tek sermayelerin görünen fiyat ilişkileri içindeki somut hareketlerinin açıklanması gerekir. Üretim fiyatlarının, ki artık emeğin dağıtım alanındaki biçimidir, toplumsal anlamının gösterilişi bu iki teorik alan çerçevesinde mümkündür.⁶

Dönüşüm Sorunu üzerine geçen tartışmaların çoğu sözü edilen farklı alanlar arasındaki teorik boyutların yanlış kavrandığı örneklerdir.⁷ Özetle, **Kapital**'in ilk iki ile üçüncü oitleri arasındaki teorik ilişki, bizlere meta-ürünlerin mübadele ilişkilerinin nasıl durmaksızın değer ilişkilerinde eşit emek oranlarından, üretim fiyatlarında eşit olmayan emek oranlarına değiştiğini göstermelidir.

Desai'nin belirttiği üzere, Marx da bu iki teorik alan arasındaki boyutsal fark konusunda yeteri kadar net değildir. Marx'ın değer biçimleri alanında yaptığı eşsiz teorik keşfe karşın böyle bir eksiklik muhtemelen **Kapital**'deki klasik değer teorisi kalıntılarına bağlanabilir. Marx eleştiricilerinin —Samuelson dahil— Marksist değer teorisini Ricardo'nunki-ne benzer bir önermeler kümesine indirgeyishlerine (ve saldırılarına) Desai'nin karşı eleştirileri bu yaklaşımların geçersizliklerini belirlemekte oldukça yeterlidir.

Bütün bunlara karşın, iki teorik alan arasındaki boyutsal farklılıkların netleştirilmesi de yeterli gözükmemektedir. Şöyle ki, değer kavramının bu alanlar bağlamında nasıl geliştirilip, yetkinleştirileceği hâlâ bir sorun niteliği arz etmektedir. Sanırız, Desai Marksist değer teorisinin hem bir fiyat teorisi, hem de bir kapitalist toplumsal ilişkiler teorisi olmak

gibi çok yönlü bir görevi yerine getiremeyeceğini söylerken biraz aceleci davranıyor. Oysa, bizim görüşümüze göre, yalnızca emek değerler sözkonusu olduğunda görünmez toplumsal ilişkiler ancak metaların değer biçimlerinin yarattığı gizleyicilik içinde değer ilişkilerinin toplumsal özü haline gelirler, ki bunlar gözlemlenebilir dolaşım düzeyinde fiyat ilişkileri görünümündedirler. Demek ki, üretim fiyatlarını da içermek üzere fiyat ilişkilerini değer kavramının gelişmiş bir biçimi olarak —ki o zaman değer kavramı dışına düşmüş olunmaz— kavramak mümkündür.⁸ Ve gerçekten, kapitalist toplumlarda kaynak dağılımı yalnızca görünür fiyat ilişkileri içinde oluşur. Emek değerlerin belirleyiciliğindeki kapitalist ile emekçi arasındaki toplumsal ilişkilerin görünmez değişimleri ise kaçınılmaz olarak meta-ürünlerinin fiyatlarını etkiler. Dolayısıyla, çeşitli teorik amaç ve boyutlar sözkonusu olduğunda değer kavramını terk etmemiz için bir gerek yoktur.

DÖNÜŞÜM DENKLEMLERİ

Dönüşüm denklemlerinin sunulduğunda, Desai, kimi yanlışlar yapmıştır; bunları kendisi de yukarıda sözünü ettiğimiz Japonca derleme sırasında kabul etmiştir. Şöyle ki:

1. Desai, (10a), (10b), (10c) ve (11) denklem sistemi için önerdiği çözüm sırasında dört denklem ve dört bilinmeyen olduğunu belirterek herhangi bir yeterli açıklamaya gitmeksizin $p_3=1$ varsayımını yapmaktadır.⁹ Aslında, bu varsayımaya dayanan çözüm, varsayım üzerine geçen tartışmalardan da söz edilmediğini düşünenecek olursak, özellikle Bortkiewicz çözümüne aşına olmayan okuyucu için oldukça bulanık kalmaktadır. Desai'nin sözkonusu varsayımı öne sürmesi ile üç bilinmeyenli (p_1, p_2, q) dört denklemden oluşan fazla belirlenmiş bir sistem ortaya çıkmaktadır. Sweezy, (11) numaralı denkleme ve $p_3=1$ varsayımını yaparak çözüme varışa ilişkin olarak şunları söylemektedir:

Toplam çıktının değer ve fiyat kategorilerinde eşit olduğunu varsayarak fiyat sisteminde de aynı birimde kalmış oluruz. Bu yolu seçişe herhangi bir mantıki karşı çıkış olamaz, fakat matematiksel bakış açısından daha ilgi çekici ve basit bir yol önerilebilir.¹⁰

Kanımıza göre, Desai yukarıda sözü edilen $p_3=1$ kabulüne dayanan varsayımı en azından Sweezy tarzında bir açıklama ile daha anlamlı kılabilirdi.¹¹

2. Sermayenin organik bileşimi üzerine, Desai « $g_1 > g_2$ » olması gereklidir, ya da I. Kesim'de sermayenin organik bileşimi II. Kesim'dekinden büyük olmalıdır¹² demektedir. Fakat, $g_1 > g_2$ kayıtlaması Bortkiewicz'in de belirttiği gibi gereksiz olup, $g_2 > g_1$ durumunda da kâr haddi için çözüm elde etmek mümkündür. Yalnızca, son durumda köklerden biri negatif olurken, ötekinde yine köklerden biri anlamsızca büyük olur.¹³

3. p_2 'nin cevabı olarak sunulan (13) numaralı denklemin paydasında bir terim eksiktir. Paydadaki $(1+r)(1-g_2)$ teriminin g_2 ile çarpılması gerekmektedir.¹⁴ Doğru cevap aşağıdaki gibidir:

$$p_2 = \frac{g_2 g_3 + g_2 (1+r) (1-g_2)}{g_2 g_3 + g_2 (1+r) (1-g_2) + (g_2 - g_3) (1+q)}$$

4. Denklem (14)'e ilişkin bir başka nokta da şudur: Desai'nin de Japonca baskı için yazdığı mektupta belirttiği gibi bu denklemin yeniden türetilmesi gerekmektedir. Doğru biçim şöyledir:

Denklem (10a)'dan.

$$p_1 \left\{ g_1 + (1-g_1) (1+r) - (1+q) g_1 \right\} = (1+q) p_2 (1-g_1)$$

$$p_1 = \left\{ \frac{(1+q) (1-g_1)}{[g_1 + (1-g_1) (1+r) - (1+q) g_1]} \right\} p_2$$

$$p_2 \left\{ g_2 + (1-g_2) (1+r) - (1+q) (1-g_2) \right\} = (1+q) g_2 \left\{ \frac{(1+q) (1-g_1)}{g_1 + (1-g_1) (1+r) - (1+q) g_1} \right\} p_2$$

Eşitliğin her iki yanını p_2 'ye bölerek, bilinmeyişi $(1+q)$ olan ikinci dereceden aşağıdaki denklemi elde ederiz.

$$[g_1 + (1-g_1) (1+r)] [g_2 + (1-g_2) (1+r)] - g_1 [g_2 + (1-g_2) (1+r)] (1+q) - (1-g_2) [g_1 + (1-g_1) (1+r)] (1+q) + (1+q)^2 g_1 (1-g_2) - (1+q)^2 g_2 (1-g_1) = 0.$$

$(1+q)^2 = x$ olduğunu düşünecek olursak, denklemin (a) (b) ve (c) katsayılarını yazabiliriz.

$$\begin{aligned} ax^2 + bx + c &= 0, \\ a &= g_1 (1-g_2) - g_2 (1-g_1) = (g_1-g_2), \\ b &= -g_1 [g_2 + (1-g_2)(1+r)] - (-g_2) \\ & [g_1 + (1-g_1)(1+r)] \\ &= - \left\{ g_1 + (1-g_2)(1+r) \right\} \\ c &= \left\{ g_1 + (1-g_1)(1+r) \right\} \left\{ g_2 + \right. \\ & \left. (1-g_2)(1+r) \right\} = g_1 g_2 r^2 + \\ & (1+r)^2 - r(g_1+g_2)[(1+r)]. \end{aligned}$$

Denklemleri çözdüğümüzde (14) için aşağıdaki sonucu elde ederiz.

$$1(1+q) = g_1 + (1-g_2)(1+r) \pm$$

$$\frac{\left[\left\{ g_1 + (1-g_2)(1+r) \right\}^2 - 4(g_1-g_2) [g_1 g_2 r^2 + (1+r)^2 - r(1+r)(g_1+g_2)] \right]^{1/2}}{2(g_1-g_2)}$$

Ardından fiyatlar, $(1+q)$ nun denklem (13) e yerleştirilmesi ve denklem (12) ile birlikte çözümü ile bulunur.

5. $(1+q)$ 'nin çözümüne ilişkin —denklem (14) — Desai, « p_3 'ü numeraire olarak almamızdan ötürü, kâr haddi denkleminde belirttik olarak yer alan fiyat terimi yoktur» (s. 95) demektedir. Bu değerlendirme yanlıştır çünkü, çözüm p_1 p_2 veya p_3 'ün numeraire olarak seçilişinden bağımsızdır ve fiyatlar her durumda $(1+q)$ 'nin çözümünde bulunmamaktadır. (Bu durum da, ilgili bölümün Japonca çevirisi sırasında Desai tarafından yazışmalarda kabullenilmiştir.)

YENİDEN ÜRETİM VE BUHRANLAR

Kitabın 13. bölüm'den sonraki kısmı genişletilmiş yeniden-üretim teorisi ve birikim ile ilgilidir. Bu bölüm önceki bölümlerle kıyaslandığında sanırım tartışmaya ve yeniden üzerinde durulmaya en açık tezleri kapsamaktadır.

Yazarın Rosa Luxemburg'a teorik alandaki sempatisini paylaşmıyoruz. Çünkü Luxemburg yeniden-üretim şemalarını para-sermaye döngüsü bağlamında tartışmamakta, meta-sermaye döngüsü ile yetinmektedir; yakla-

şımı bu açıdan yanlıştır. Kurulan mantikî çerçevenin içinde ortaya çıkan gerçekleştirme sorunu, genişletilmiş yeniden-üretim bağlamında Luxemburg'un yanlış yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Marx'ın yeniden-üretim şemasının ana amacı, sermayenin emek-gücünü meta olarak satın alabildiği ve kullanabildiği kapitalist ekonomide yeniden üretimin gerçekleşebilmesi için gerekli temel maddi koşulları göstermektir. Şurası gözden kaçırılmamalıdır ki, yeniden-üretim şemaları teorisinde, emek-gücünün yeniden-üretimi, kapitalist ile emekçi arasındaki üretim ilişkilerinin dinamik değişimi incelenmemiştir. Luxemburg'un ki de dahil olmak üzere yeniden-üretim şemalarının bu soyut teorisinden iktisadî buhranların kaçınılmazlığı ve emperyalizmin açıklamalarına vurma çabaları başarisiz kalmıştır. Yeniden-üretim şemalarının

yıllar boyu bu yanlış kullanımının farkında olmamız gerekmektedir.

Bu aşamada teorik bir çıkış noktası olarak önermek istediğimiz, I. ciltteki kapitalist birikim teorisine gereken önemi vermek ve giderek dinamik sermaye birikiminin, dönemsel iktisadî krizlerin açıklanışını III. ciltteki dinamik kâr ve faiz teorileri bağlamında ele almaktır.¹⁵

Aslında yalnızca tutarlı olmak açısından bile Desai, dinamik bir yeniden-üretim teorisi, Marx'ın kapitalist birikim teorisi tabanında buhranlar ve emek pazarındaki dinamik değişimlerle ilişkil olarak artık-değerin üretim süreci konularına eğilmeliydi. Kitabın diğer teorisine ilişkin ilk bölümünde çok yerinde bir yaklaşımla Desai'nin Marksist teorisinin temel sorunu olarak sermayedar ile ücretli işçi arasındaki toplumsal ilişkiyi açıklama biçimi, kitabın kapitalist buhranlarla ilgili ikinci bölümündeki yaklaşımına oranla daha olumludur. Yani ilk bölümdeki yaklaşıma krizler incelenirken de sadık kalınarak daha tutarlı ve açıklayıcı sonuçlara erişilebilir di sanıyoruz.

Marx'ın tanımlaması içinde sermayenin mutlak aşırı üretimi, çalışan nüfus ile ilişkisi bağlamında (III: cildin 3. kısmı, 15. bölümü) şu

aşamada önerebileceğimiz bir kapitalist krizler teorisinin çıkış noktası olmalıdır. İtoh'nun «Dünya Kapitalizminin Enflasyonel Buhranı» makalesinde özetlediği çerçevede, bu

tür bir buhran teorisinin dünya ekonomisinin şu günlerde yaşadığımız deneyimini açıklayıcı görmekteyiz.^{16,17}

¹ M. Desai, *Marxian Economic Theory*, (London, 1974) / *Marksist İktisat Teorisi*, Birikim Yayınları, Çev. N. Satlıgan, İstanbul, 1977. Yazı boyunca belirttiğimiz sayfa numaraları Türkçesindedir.

² Doç. Dr. M. Itoh Tokyo Üniversitesi İktisat Fakültesinde öğretim üyesidir.

³ E. Tonak New School for Social Research, İktisat Bölümünde doktora öğrencisidir.

⁴ M. Itoh, T. Sakurai, S. Yamaguchi ed., *The Debates on the Transformation Problem*, (Tokyo 1978).

⁵ Bu kısa yazımızda, a) M. Itoh'nun *Marksist İktisat Teorisi* üzerine yazdığı ve *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, Şubat 1975'te yayımlanan tanıtımdan, b) yukarıda sözünü ettiğimiz Japonca kitabın oluşturulması sırasında Desai'nin önerdiği kimi düzeltilerden de yararlandık.

⁶ Bu iki farklı alanın şematik bir gösterilişi için Bkz. Desai, s. 133.

⁷ 1974'den sonra Dönüşüm Sorunu'na yeni çözümler olarak sunulan kimi çalışmalar şunlardır:

D. Laibman, «Values and Prices of Production: The Political Economy of the Transformation Problem», *Science and Society*, Kış, 1973-74.

D. Yaffe, «Value and Price in Marx's Capital», *Revolutionary Communist*, Ocak 1975.

M. Itoh, «A Study of Marx's Theory of Value», *Science and Society*, Güz, 1976. A. Shaikh, «Marx's Theory of Value and Transformation Problem», J. Schwartz (der.), *The Subtle Anatomy of Capitalism*, (California, 1977)

⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz. M. Itoh, (1976).

⁹ M. Desai, s. 95.

¹⁰ P.M. Sweezy, *The Theory of Capitalist Development*, (New York, 1968) s. 117.

¹¹ $p_3=1$ varsayımının eleştirisi için Bkz. M. Itoh, (1976), s. 331-2 ve A. Shaikh, (1977), s. 130.

¹² Desai, s. 95.

¹³ Ayrıntı için Sweezy'nin derlemesindeki Bortkiewicz'in yazısına bakılabilir. P.M. Sweezy, ed., *Karl Marx and the Close of his System by Eugen von Böhm-Bawerk and Böhm-Bawerk's Criticism of Marx by Rudolf Hilferding*, (New York, 1949).

¹⁴ Desai, s. 95. Aslında bu kayıtlamanın gereksizliği Desai tarafından da kabul edilmiş ve «The Debates on Transformation Problem»da düzeltilmiştir.

¹⁵ Gillmann'ın «Azalan Kâr Oranı»na yaklaşımını ve bunun Desai tarafından sunulmasını değerlendirmeyi ayrı bir çalışma içinde ele alacağız. Yalnızca, geçerken değinmek gerekirse, Desai'nin «Azalan Kâr Oranı»nu değerlendirdiği sırada, S. Mage'in bu konudaki çığır açıcı ve Gillmann'ın geniş bir eleştirisini kapsayan çalışmasını atlaması önemli bir eksikliklerdir.

¹⁶ M. Itoh, «The Formation of Marx's Theory of Crisis», *Science and Society*, Yaz, 1978.

¹⁷ Yukarıda belirttiğimiz ve katılmadığımız görüşlerin yanısıra, Desai'nin terminolojisini de, en azından kimi kavramları benimsemiyoruz. Örneğin: Marx'ın «Üretim Araçları», «Tüketim Araçları» ve «Lüks Mallar» gibi yerleşmiş kavramları yerine Desai, «Makine Malları», «Ücret Malları» ve «Öteki Mallar» biçiminde ifadeler kullanmıştır. Bu kullanım açıkça yeniden-üretim şemalarındaki «Hammede»yi dışarda bırakmaktadır. Şüphesiz yazarın sorumluluğunda olmayan kimi baskı yanlışları da oldukça komik durumlar yaratmıştır. Örneğin s. 190'daki baskı yanlışları bizi şu yargıya vardırılmaktadır: «Lenin, Luxemburg, Bukharin, Trötsky, Keynes vb. Marksist İktisat Teorisini Marx'ı kullanmadan geliştirmişlerdir.»